

БРАНКА ТОШИЋ
ЈАСМИНА ЂОРЂЕВИЋ*

ЦЕНТРИ РАЗВОЈА ДУНАВСКО-МОРАВСКОГ КОРИДОРА

Садржај: Дунавско-моравска осовина са својим центрима, као најзначајнији интегративни елемент геопростора Србије, има важну улогу у савременим развојним процесима. Карактеристике градова, њихови стадијуми развоја и испољени проблеми послужили су као основа за дефинисање циљева развоја центара и њихове територијалне организације. Линијски појас развоја може, међутим, довести до неусклађености територијалних јединица са функцијским подручјем центара, посебно на локалном нивоу.

Кључне речи: центри, интеграција, проблеми, развој, окружење, Дунавско-моравски коридор

Abstract: Danube-Morava axis and its centers, as the most important integrative element of the Serbia geo-space, has the significant role in the contemporary development processes. Characteristics of the centers, defined the stages of the towns development, as well as the expressed issues were the basis for defining goals of the development centers and their territorial organization. However, this development axis could produce uncoordination of the territorial organization with functional areas of the centers, especially on the local level.

Key words: centers, integration, problems, development, surroundings, corridor of Danube-Morava rivers

Увод

Дунавско-моравска осовина, која има изузетан саобраћајни положај и природне услове за развој, чини окосницу просторне структуре Србије. Како овим простором пролази међународни коридор који омогућује директно укључивање Србије у мрежу европских путева, он је, у исто време, кључни фактор саобраћајног повезивања и интеграције Србије у шире окружење. Територија Србије, преко Дунавско-моравске долине такође, представља спону између запаноевропског подручја с једне, са земљама на југоистоку Европе и подручјем Блиског истока, с друге стране.

До доношења Просторног плана Републике Србије (1996), када је оцењен велики значај потеза дунавско-савске и моравске долине, “јер пролази централним делом Србије и представља снажни интеграциони потенцијал и просторно-функционални стожер повезивања и прожимања, нарочито северног и средишњег дела Републике”, овај правац није битније фаворизован. У просторно-функцијском и у развојном потенцијалу дунавско-савска и моравска осовина чине “крст концентрације”, односно поларизације развоја.

---

* Др Бранка Тошић, научни сарадник, др Јасмина Ђорђевић, научни сарадник, Географски институт “Јован Цвијић” САНУ, Београд.

Дунавско-моравска осовина развоја, а посебно Подунавље, као њен значајнији интеграциони део, је током историје, међутим, било подручје раздвајања, а не спајања, на шта су утицали разни разлози (распад СФРЈ, покушај међународног игнорисања правца Х у планираној мрежи европских коридора, чврсте међудржавне границе у социјалистичким земљама југоисточне Европе и сл.). Традиционална билатерална кооперација на Дунаву била је условљена речним транспортом. Данас она мора бити базирана на комплексном прилазу социоекономском развоју (Hardi T. 2000). Проблем баријерности на најбољи начин се превазилази применом нодалности региона, односно давања функцијског значаја центрима развоја, јер је тако поменути простор најпре могуће посматрати као интегративну развојну осовину (Ђорђевић Д. и др. 1998).

У актуелним процесима повезивања подручја, велике могућности регионалног интегрисања одвијају се захваљујући београдској агломерацији и већим центрима (Нови Сад-Београд-Панчево-Смедерево), који се налазе на подручју средњег Подунавља, односно на стетишту дунавско-савске и дунавско-моравске осовине развоја. Ниш, као секундарни макрорегионални центар Србије, је главни комплемент Београду и центрима средњег Подунавља у укључивању у међународне интеграционе процесе, од кога воде два крака коридора, ка југу и југоистоку.

Процес урбанизације био је најважнији фактор формирања просторно-функцијског значаја дунавско-моравске осовине развоја. Урбанизација је довела до све веће поларизације између развијенијих центара, који су постали носиоци укупног развоја, и осталих насеља. Интензивне структурне промене и ефекти су у директној вези са структурним и просторним развојем индустрије, а ова делатност је генератор бројних процеса – урбанизације, миграционих токова, прожимања интеграционих процеса, (Милетић Р, Тодоровић М, 2003), поларизације центара и сл.

Центри развоја

Процеси индустријализације и урбанизације подстицали су концентрацију становништва и делатности у центрима који, као центри развоја или као нуклеуси центара раста, доводе до још израженије поларизације у мрежи насеља Коридора¹ (скица 1). Наведени процеси довели су до настанка низа центара на овом подручју са различитим карактеристикама.

Значај градова огледа се у процесу урбанизације, односно концентрације, ако су у питању остали општински центри. Скуп градова чинила су она насеља која су крајем XX века испуњавала следеће услове: да су већа од 5000 становника, да имају развијену структуру делатности (удео неаграрног активног становништва је мањи од 50% у укупном активном становништву), да се испољавају као центри у мрежи околних насеља и да се развијају брже од осталих, оближњих насеља (Вељковић А. и др. 1995). Према овом критеријуму од свих општинских центара у зони коридора 79% чине градови² (скица 1).

¹ Под подручјем Дунавско-моравског коридора у овом раду подразумева се територија свих општина кроз које пролази коридор долином Саве и Велике Мораве и Јужне Мораве, затим општине на краку коридора у долини Нишаве, као и општине на краку коридора на потезу Београд-Нови Сад-Суботица. Зато су разматрани центри који припадају овим општинама, без обзира на њихов положај у односу на ове саобраћајнице.

² Градови на овом подручју су: Суботица, Бачка Топола, Врбас, Инђија, Кањижа, Нови Сад, Рума, Сремска Митровица, Сремски Карловци, Петроварадин, Темерин, Стара Пазова, Нова Пазова, Шид, Београд, Гроцка, Младеновац, Смедерево, Смедеревска Паланка, Велика Плана, Свилајнац, Јагодина, Ћуприја, Параћин, Алексинац, Ниш, Бела Паланка, Пирот, Димитровград, Лесковац, Владичин Хан, Власотинце, Врање, Бујановац и Прешево.

Скица 1. Градови дунавско-моравског коридора

Табела 1. – Центри развоја у зони коридора.

Општински центри	Број становника 2002.	Ниво концентрац. 2002. у %	Индекс раста 2002/1991.	Удео примарног сектора 1991. у %
Алексинач	16671	28.96	99.89	10.18
Баточина	5575	45.72	103.76	8.02
Бела Паланка	8674	60.24	104.49	6.79
Београд	1119020	87.97	99.01	1.20
Гроцка	8339	11.06	112.39	12.39
Младеновац	22131	42.24	98.20	2.56
Сопот	1761	8.65	103.53	3.50
Бујановац	12082	27.78	70.86	3.24
Велика Плана	16194	36.39	99.21	13.04
Владичин Хан	8316	35.16	107.11	11.11
Власотинце	16210	48.67	112.25	3.75
Врање	55012	63.12	107.61	2.72
Гачин Хан	1240	11.90	110.81	10.59
Димитровград	6952	59.31	96.68	5.33
Дољевац	1639	8.39	110.15	3.98
Јагодина	35514	50.18	96.87	2.24
Лесковац	63132	40.52	102.68	2.93
Мерошина	871	5.90	100.81	40.56
Ниш	173390	73.83	100.08	1.12
Параћин	25280	43.39	102.67	4.12
Пирот	40632	63.78	101.96	4.36
Прешево	13506	38.46	89.40	3.62
Ражањ	1534	13.50	115.43	10.52
Свилајнац	9432	37.14	111.12	15.28
Смедерево	62668	57.22	101.09	3.23
Смед. Паланка	25314	45.21	103.45	3.84
Ћићевац	5086	47.31	96.05	12.44
Ћуприја	20411	61.17	99.66	8.47
Бачка Топола	16154	42.31	97.73	22.62
Врбас	25887	56.47	101.19	9.26
Инђија	26244	53.01	117.40	12.08
Кањижа	10193	37.15	91.16	11.96
Мали Иђош	5464	40.55	95.78	40.99
Нови Сад	190602	63.93	107.68	2.23
Пећинци	2659	12.38	110.56	31.33
Рума	32125	53.67	114.18	13.25
Србобран	13049	73.37	103.20	46.94
Сремска Митровица	39041	45.61	102.30	7.72
Сремски Карловци	8839	100.00	119.49	7.29
Стара Пазова	18628	27.58	111.83	10.96
Суботица	99471	67.32	100.60	7.87
Темерин	19143	67.88	115.58	18.64
Шид	16301	41.88	115.89	14.26
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА	1776586	66.84	99.66	7.54
ВОЈВОДИНА	523800	55.22	106.19	17.16
КОРИДОР	2300386	63.79	101.08	10.90

Број становника у центрима у зони Коридора је прилично неуједначен. Окосницу мреже центара чине градска насеља од 10.000 до 20.000 становника (једанаест), затим средњи градови од по 20.000 до 50.000 становника и мања градска насеља са по 5.000 до 10.000 становника (по девет). Центри различите величине могу имати и различит удео у становништву општина (ниво концентрације, табела 1) и просечно је већи на територији централне Србије него у Војводини. Центри се одликују стагнацијом становништва у последњем пописном периоду, 1991-2002. година. Њихов мањи број,

претежно војвођанских центара или центара у околини Београда, имао је пораст становништва, а изван број центара на територији централне Србије имао је опадање становништва.

Та насеља су, према последњим расположивим подацима, у највећем броју изразито неаграрног карактера, са мање од 10% активног становништва у примарном сектору делатности. Мањи центри на територији централне Србије и већи број центара Војводине нису били изразито неаграрног типа, јер су имали нешто већи удео аграрног становништва крајем XX века. Процес деаграризације у градовима на подручју Коридора на територији Војводине и централне Србије разликовао се по томе што је аграрно становништво војвођанских центара, у највећем броју случајева, “прелазило” у услужне делатности, које су имале и најзначајнију улогу у расту војвођанских градова.

Разлике у погледу зависности популационог пораста и нивоа развијености између војвођанских и градова централне Србије изражене су и своде се на следеће (Вељковић А, и др.1995):

Прво, у центрима централне Србије одвијала су се два облика развоја - квантитативни и сложени. Ради се о великом порасту становника током друге половине XX века уз мале промене структуре делатности (нпр. Младеновац, Бујановац), док су јаче структурне промене биле заступљене у Београду, Врању, Алексинцу. Умерене или велике промене структуре делатности³ уз пораст становништва, одвијале су се у већини насеља градова Коридора (нарочито Параћин, Смедеревска Паланка).

Друго, у мрежи градова Војводине на подручју коридора преовлађивао је квалитативан облик развоја, са снажним процесом деаграризације и споријим порастом становништва. Релативно знатнији популациони пораст уз мале структурне промене (Суботица и Сремска Митровица, нпр.) и сложени облик развоја (квалитативно-квантитативни) били су испољени код мањег броја центара (Нови Сад).

Основни центар развоја у мрежи насеља на подручју Коридора представља Београд. Око њега се развила широка зона насеља неруралног типа, од којих су нека већ урасла у континуирано градско ткиво, а друга су статистички већ припојена граду. Ова насеља су већ током друге половине XX века имала сложену и разноврсну функцијску структуру и улогу у оквиру региона. У неким од њих је био развијен нуклеус привредних делатности или значајан научно-истраживачки центар. Тиме су она добила улогу центра рада у околном простору. Друга приградска насеља су се развила као стамбена.

На територији централне Србије велики значај у поменутом процесу добио је урбани регион Ниша, са бројним неруралним околним насељима. Нови Сад је на територији Војводине изазвао најсложеније ефекте у мрежи околних насеља, односно најсложеније трансформације ка неаграрним типовима насеља.

На делу подручја централне Србије поларизационо дејство центара је јачало, као и подстицајно дејство градова средње величине, али и мањих градова (Младеновац), док је на територији Војводине повећање интензитета поларизационог дејства запажено у Суботици, а подстицајног на остала насеља у градовима већим од 30.000 становника.

³ Под малим променама структуре делатности подразумевају се промене у учешћу сектора делатности до 10 процентних поена; под умереним – промене од 10 до 20 поена; а под великим – промене преко 20 процентних поена у два пописна периода (1961-1991. година). Више о томе у раду А. Вељковића: Метод за проучавање промена структуре мреже градова; симпозијум Социолошки аспекти изградње градова у Југославији, књ. Методолошки материјали, Београд, 1967. (стр. 59-73).

Заједничке карактеристике градова обе макро-целине у зони Коридора су да је интензитет поларизационог и подстицајног утицаја градова зависио од њихове величине, с тим што је секундарни сектор (индустрија, пре свега, нпр. Смедерево, Врање, Сремска Митровица) био главни носилац развојног деловања градова централне Србије, док је терцијарно-квартарни сектор био од већег значаја на територији Војводине. Секундарни сектор довео је до натпросечног развоја обима миграција из околних насеља (Лесковац, Јагодина, Младеновац). Изузев код највећих градова, главни део посредног подстицајног утицаја свих осталих градова се сводио на територију њихове општине. Врло повољан саобраћајно-географски положај одразио се на сразмерно веће досељавање становништва и на већи обим радних миграција код Велике Планае. Мањи градови обе макро-целине имали су незнатан утицај на окружење (Темерин, Сремски Карловци, Свилајнац).

На територији Коридора су се у другој половини XX века развила четири типа подручја утицаја градова:

- примарно аграрни са сеоским насељима у окружењу,
- поларизовано аграрни, са сеоским насељима у околини градова са процесом депопулације и поларизационим утицајем других, а не само општинских, развијенијих центара (око Руме, Инђије, Смедеревске Паланке, Велике Планае, Ћуприје, Власотинца и Бујановца),
- мешовит, поред сеоских има и насеља мешовитог типа, и са извесним повећањем становништва у неким од њих (око Смедерева, Јагодине, Врбаса),
- полинуклеусно урбанизован око Београда, Новог Сада и Ниша.

Код градова од 100.000 и више становника достигнут је најразвијенији тип подручја утицаја града или његов прелазни облик. Изузетак су само била насеља око Суботице, код које је, због наслеђене структуре делатности и функција и карактеристика околних насеља, процес јачања и деловања нуклеуса полоа развоја осетно каснио и спорије се испољавао него у другим градовима сличне величине.

Утврђене правилности у развоју градова и њиховом утицају на окружење послужили су као основа за постављање хипотезе о стадијумима еволуције града као географског пола развоја, односно о стадијумима узајамно повезаног развоја града и околних насеља. Према овој хипотези А. Вељковића - развој града и мреже околних насеља пролази кроз четири еволутивна стадијума.⁴ У сваком од њих се испољава одређени нови вид развојног деловања града и одговарајући појавни облици његовог утицаја оствареног у мрежи околних насеља.

Првом стадијуму на територији Коридора крајем XX века припадали су Сремски Карловци и Темерин, а прелазној фази ка другом стадијуму Свилајнац, Бачка Топола и Кањижа.

Другом стадијуму припадају Власотинце, Бујановац, Ћуприја, Велика Плана и Смедеревска Паланка на територији коридора у централној Србији, и Рума и Инђија, на територији Војводине.

Прелазној фази ка трећем стадијуму припада већи број центара: Сурдулица, Алексинац, Бела Паланка, Димитровград, Пирот, Врање, Параћин, као и Шид, Стара Пазова и Нова Пазова.

Нижој фази трећег стадијума припадају Смедерево, Гроцка, Јагодина, Младеновац, Лесковац, Владичин Хан, Бачка Паланка, Суботица, Сремска Митровица и Врбас, а вишој ни један град.

Прелазној фази ка четвртном стадијуму припадају Ниш и Нови Сад, а четвртном стадијуму - Београд.

⁴ Детаљније о карактеристикама четири еволутивна стадијума развоја градова у монографији: "Градови Србије – центри развоја у мрежи насеља", аутора А. Вељковића, Р. Јовановића и Б. Тошић, 1995. год.

За дефинисање стадијума развоја градова веза између величине града и његове улоге као фактора развоја мреже околних насеља само је једним делом потврђена. На територији Војводине постоје већи градови са ужом и мање израженом зоном утицаја. Насупрот њима, у централној Србији мањи градови су имали јаче изражена својства развоја и трансформације околних насеља, него што би се то очекивало.

Најважнији узроци ових одступања своде се на: велику улогу спољних утицаја у развоју градова (изградња великих индустријских зона или активирање геопотенцијала ширег просторног значаја), наслеђену мање развијену структуру делатности градова (нпр. Суботица, Врање), саобраћајни положај и модернизацију приградских саобраћајница, близину великих градова који су имали знатан утицај на развој осталих центара и њихових околних насеља (Инђија, Стара Пазова, Нова Пазова, Младеновац), карактеристике мреже иницијалних сеоских насеља (ретка мрежа великих насеља око војвођанских градова, око Смедерева или Смедеревске Паланке утиче на слабљење утицаја града), статистичко неприпајање околних насеља која су већ срасла са градом и други фактори.

До сада су се на територији Коридора испољили следећи проблеми развоја центара:

- стагнација, а не пораст, становништва у центрима Коридора на територији централне Србије,
- неравномеран размештај и изражена тенденција концентрације становништва у највећим градовима и њиховим приградским насељима,
- низак степен концентрације становништва и делатности у већини општина, изузев градова,
- недовољно диверсификована структура активног становништва, изузев градова и већих центара општина,
- низак централитет и недовољна развијеност функција осталих општинских центара за заустављање депопулационог процеса,
- неискоришћена компаративна предност и предност близине магистралних инфраструктурних система на коридору, у првом реду аутопута, за развој и дисперзију активности и функција, које би подстицале досељавање са других подручја Србије и раномернији размештај становништва у зони Коридора,⁵
- значајно учешће дневних, недељних и месечних миграција радно активног становништва које ради ван места сталног становања (преко 40%), а већи део и ван подручја општине (скоро трећина на неким деловима коридора).

Циљеви развоја центара и планирање насеља у зони Коридора

Остваривање циљева развоја и организације мреже насеља условљено је покушајем ка превазилажењу наведених проблема, као и правцима развоја и размештаја најзначајнијих привредних и непривредних делатности у ширем окружењу.

Основни циљеви даљег развоја центара (на основу планских докумената у зони коридора)⁶ су:

⁵ Многа обележја центара Коридора су у нивоу републичког просека, или чак испод њега, нарочито кад је реч о економским показатељима (национални доходак по становнику, продуктивност привреде – друштвени производ по запосленом у предузећима у привреди, број запослених у индустрији по становнику, туристички промет и сл. Тошић Б. и др. 2002).

⁶ Просторни план подручја инфраструктурног коридора ауто-пута Е-75, деоница пута Суботица-Нови Сад-Београд, (2001) нацрт, радни материјал. Завод за урбанизам Војводине, Нови Сад. Просторни план подручја инфраструктурног коридора ауто-пута Е-70, деоница граница Хрватске-Београд (Добановци) (2001а) нацрт, радни материјал. Завод за урбанизам Војводине, Нови Сад.

- подстицање даљег развоја градова – макрорегионалних (Нови Сад и Ниш), као најснажнијих имиграционих центара, који ће на тај начин представљати противтежу доминацији Београда и макрорегионалних центара као најснажнијих имиграционих центара,

- подстицање раста и развоја осталих, регионалних, центара, дефинисаних у Просторном плану Републике Србије (1996), уз усмеравање промена у њиховој структури делатности, са циљем да се остваре што повољнији односи између производних и непроизводних делатности, чиме би се смањило популациони притисак на веће центре, што би био један од услова за развој квалитетније структуре функција у овим центрима, побољшање урбанистичке ситуације и решавање комуналних проблема,

- тежња ка равномернијем размештају центара услуга, њиховој даљој децентрализацији и приближавању корисницима, уз смањење разлика у условима и стандардима коришћења, а у вези са тим,

- подстицање стварања заједница насеља, различитих величина и садржаја заједничких интереса, чији центри треба да буду носиоци везе у мрежи центара и насеља, у пружању услуга за задовољавање разноврсних потреба становништва, али и да представљају основне покретаче трансформације мреже околних насеља, а све у функцији потенцијала за развој специфичних функција (производних, туристичких и др.) на подручју ових општина,

- израженије функцијско и просторно повезивање блиско лоцираних центара (Јагодина-Ћуприја-Параћин),

- усмеравање изразитије унутрашње улоге центара који се налазе на крајњим тачкама Коридора (Суботица, Пирот, Димитровград, Сремска Митровица, Врање и Лесковац), поред њиховог значајног трансрегионалног значаја (Тошић Б, Милетић Р. 2002).

Основни циљеви организације мреже насеља и центара на истраживаном подручју заснивају се на спровођењу концепције децентрализоване концентрације становништва и свих делатности у осталим центрима, побољшању њихове опремљености стварањем мултифункционалне структуре, као и њиховом квалитативном повезивању са насељима која им гравитирају.

Основу концепције организације насеља и центара у зони коридора чине заједнице насеља⁷, односно удруживање од нижег ка вишем нивоу. Ова концепција је проистекла из проблема који се јављају у сеоским насељима подручја и из чињенице да су заједнице насеља функционални облик у просторној организацији система насеља и центара у смислу стварања комплементарних интереса за развој група насеља и читавог подручја. Формирање заједница насеља је резултат остварења циља - децентрализација подручја и задржавање становништва у руралним просторима, с једне, и стварање хијерархијски хомогеног система насеља и центара са могућношћу добре интеграције, с друге стране. Поред циља у вези са решавањем проблема на посматраном подручју, ове заједнице, првенствено као функцијска подручја, чине неопходан услов за организацију територије према одговарајућим европским стандардима.

Просторни план подручја инфраструктурног коридора ауто-пута Е-75, деоница Београд-Ниш (2001б) нацрт плана, радни материјал. ИАУС, Београд.

Нацрт Просторног плана подручја инфраструктурног коридора Ниш – граница Бугарске

Нацрт Просторног плана подручја ИС коридора Ниш-граница БЈР Македоније, Београд 2000.

⁷ Под *заједницама насеља* подразумевају се групације насеља у функцијско-гравитационим зонама секундарних центара општина – већих и значајнијих градских, мешовитих или сеоских насеља. Критеријуми за издвајање ових центара своде се на њихов повољнији саобраћано-географски положај, на виши ниво опремљености јавних служби и већу концентрацију привредних и непривредних делатности и становништва, на традиционалне односе и сл.

Просторно-функцијска организација насеља са издвајањем заједница насеља и постојећим центрима може да буде основа за дефинисање предлога територијалне организације подручја. Оваква организација треба да проистекне на основу географских, економских и административних критеријумима, функцијске повезаности, комуникација и традиције. Просторне јединице на овај начин одређују се у складу са критеријумима регионалне поделе Европске Уније, а према номенклатури од највише пет нивоа⁸ на основу величине територијалне управе, односно према броју становника. Ова категоризација инсистира на хијерархијској структури територијалних нивоа управљања и уједначавања поједних територијалних нивоа у организацији према величини (Стојков Б, 2000).

У зависности од структуре, величине гравитационе зоне и других фактора, у инфраструктурном коридору и окружењу, у складу са Просторним планом Републике Србије (1996), се издваја више *нивоа центара*:

- центар државног и међународног значаја – Београд,
- макрорегионални центри - Ниш и Нови Сад,
- регионални центри – Суботица, Сремска Митровица, Смедерево, трогорађе Јагодина-Ћуприја-Параћин, Пирот, Лесковац и Врање, са гравитационим зонама које обухватају три и више општина,
- субрегионални центри – Врбас, Младеновац и Смедеревска Паланка, са гравитационим зонама које покривају и делове подручја суседних општина,
- већи и развијенији градски центри са израженим централним функцијама – Бачка Топола, Шид, Инђија, Кањижа, Србобран, Велика Плана, Алексинац,
- градски центри са развијеном структуром услуга – Сремски Карловци, Свилајнац, Бујановац, Прешево, Владичин Хан, Власотинце, Бела Паланка и Димитровград,
- општински центри који се још увек нису формирали као градска насеља – Баточина, Сопот, Гаџин Хан, Дољевац, Меровина, Ражањ, Ћићевац, Мали Иђош, Пећинци, Темерин,
- центри заједнице сеоских насеља.

Река и линијски инфраструктурни системи - фактор дезинтеграционих процеса функцијског система центара

Да би територијалне јединице функционисале као стабилни, интегрални, системи, интересно њихово удруживање оквирно би требало да буде контролисано планским акцијама на различитом просторним нивоима. Особине интеграције проистичу из везе центара нових општина (округа) са спољном средином, при чему сваки центар тежи да има што већу улогу на што већем простору (Тошић Б, 2001).

У циљу одвијања процеса интеграције морала би да постоји просторна усаглашеност, односно потпуно уклапање свих делова једног округа и функционалног подручја његовог центра у територију одговарајућег макрорегиона.

У долини Велике Мораве може доћи до преплитања утицаја граничних центара у потенцијалним територијалним јединицама ове осовине развоја са територијалним јединицама на подручју Шумадије, с једне и на подручју североисточне централне Србије, с друге стране. Могућност прикључења Смедерева, Смедеревске Паланке и Велике Плана београдском макрорегиону нпр. захтева озбиљна стручна истраживања,

⁸ Донедавни статистички систем Европске Уније NUTS од пет нивоа одлуком Европског парламента и Већа Европе од маја 2003. године промењен је. Окосницу новог система чине три нивоа, где се сада говори о управним јединицама (Вујошевић М, 2004).

јер би се тиме ови поморавски градови одвојили од осталог северног дела великоморавског појаса развоја на којем се налази један од најзначајнијих локалитета у просторној структури Србије - стетиште система моравских осовина развоја са подунавским појасом (Вељковић А, 1991).

Долина реке, а чак и сам речни ток, често се, погрешно, намећу као природна граница при територијалној организацији. Положај тројног града, Јагодине са једне, а Ћуприје и Параћина са друге стране Велике Мораве, не би требало да доведе у питање функцијски склад најзначајније урбане агломерације средњих градова у долини ове реке. Ово је кључни пример када речни ток не би требало да буде баријера при формирању административних граница како се не би нарушила интегралност функцијских подручја (Тошић Б. и др. 2003).

Коридори, као и речни ток на осовини развоја, могу се, такође, испољавати као ограничење у гравитационом функционисању насеља. Интересна удруживање насеља на локалном нивоу са једне стране реке довешће до интеграције са суседним урбаним системом, односно његовом административно-територијалном јединицом. Ово ће се нарочито догодити код новоформираних општина које за постојеће центре округа имају градове са супротне стране реке или коридора.

Најмање су изражени поменути проблеми у насељима и центрима на територији Војводине, с обзиром да на овом подручју коридор не прати речни ток. Највећи број насеља се налази даље од посматраног коридора.

Повољни услови за "отварање" дезинтеграционих процеса на контакту, односно у граничној зони округа, као територијалних јединица средњег нивоа, могу се јавити услед релативне пасивности виших центара у односу на центре на нижем хијерархијском нивоу који се, заједно са својом општином, боре да нађу боље услове за умрежавање са функцијски јачим суседним урбаним кругом.

У јужно-моравском коридору, због недостатка утицаја регионалних центара за читаво подручје Србије јужно од Ниша, не подстиче се довољно развој локалних урбаних центара као средишта нових урбаних општина, што представља предуслов за негативну стабилност система хијерархијски различитих територијалних јединица на контакту између урбане и руралне хијерархије.

Наведени су само неки од постојећих деликатних сегмената у поморавској осовини развоја који упућују на опрез при одређивању административних граница, које су, свакако, један од фактора развоја центара на овом подручју. У једном случају речни ток или коридор треба да представљају границу, док би у другом она ограничавала одвијање функцијских процеса између насеља. Ова констатација има за циљ да нагласи да се адекватно решавање просторне поделе линијског подручја може добити само применом комплексних истраживања и истовременом организацијом територије целе Републике.

Закључак

Окосницу система осовина у Војводини и централној Србији чини низ центара, повезан магистралном путном и железничком саобраћајницом европског значаја – делом коридора X и VII. Ова осовина повезује главне центре у Бачкој (Суботицу и Нови Сад) са Београдом, далеко најзначајнијим центром развоја у Србији, и даље долином Велике Мораве и Јужне Мораве где се налази Ниш. Сремска осовина се везује за меридијанску осовину развоја и на њој се налазе градови-центри развоја или раста средње величине или мали градови.

Градови и остали центри дунавско-моравског појаса били су главни фактор редистрибуције становништва и трансформације (популационе и функцијске структуре)

насеља. У ужем или ширем појасу око ове осовине остварена је већа густина насељености, концентрација становништва и знатан ниво развијености (деаграризованости) функцијске структуре мреже центара.

Мрежа центара у зони Коридора поклапа се са просторном дистрибуцијом веома повољних природних карактеристика и положајних услова за развој и изградњу градова и саобраћајница. Ова сагласност више је била изражена на територији централне Србије где размештај геопотенцијала није равномеран. Низови градова, полова развоја и раста, и најважније саобраћајнице поклопили су се са долинама најважнијих река, великих удолина и котлина. То су појасеви са најповољнијим условима за развој привредних делатности, већих градова или гушће мреже мањих центара и других насеља. Како је у Војводини размештај геофактора прилично равномеран, а разлике између појединих њених делова у садржају и намени ресурса су далеко мање, веза између шеме мреже осовина и размештаја фактора за развој градова је и мање изражена.

Индикатори степена развијености и стадијуми у развоју градова овог појаса не показују, међутим, повољније вредности у односу на градове Србије у целини. Ова осовина, дакле, била је главни фактор активирања, али не и довољног степена валоризовања највећег дела расположивих геопотенцијала Србије.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Вельковић А. (1986): **Град – пол развој у мрежи насеља**. “Саопштења 17”, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.
- Вельковић А. (1991): **Градови – центри развоја у мрежи насеља Средишње Србије**. Зборник радова Географског института “Јован Цвијић” САНУ, књ. 43, Београд (стр. 161-195).
- Вельковић А, Јовановић Р. и Тошић Б. (1995): **Градови Србије – центри развоја у мрежи насеља**, Посебна издања Географског института “Јован Цвијић”, САНУ, књ. 44, Београд.
- Вујошевић М. (2004): **Институционални и организациони аранжмани за управљање развојем Београда: подела надлежности и овлашћења између локалног/општинског, метрополитенског и регионалног развоја**. Планирање развоја локалне заједнице. Географски факултет, Институт за просторно планирање, Асоцијација просторних планера Србије, Београд (стр. 60-97).
- Ђорђевић Д, Тошић Д, Ђорђевић Ј. (1998): **Нодални региони као модел за планирање Подунавља**, Подунавље у Србији – планирање одрживог развоја и коришћење ресурса. Удружење урбаниста Србије, Београд (стр. 207-211).
- Hardi T. (2000): **The Urban Network along the Danube as the Basic of Regional and Cross-border Cooperation**. Integrated Urban Systems and Sustainability of Urban Life; IGU, (pp 513-517).
- Којић Б. (1970): **Варошице у Србији XIX века**, ИАУС, Грађевинска књига, Београд.
- Милетић Р, Тодоровић М. (2003): **Индустрија Дунавско-моравске осовине развоја у функцији регионалне интегрисаности простора Србије**. Регионално развојна проблематика Босне и Херцеговине и суседних земаља у процесу приближавања Европској Унији. Универзитет у Тузли, ПМФ, Одсек за географију, међународни семинар, Тузла (стр. 139-148).
- Савић О. (1955): **Утицајне сфере градова у долини Велике Мораве**. Посебна издања Географског института “Јован Цвијић” САНУ, књ. 7, Београд (стр. 1-140).
- Стојков Б. (2000): **Процеси регионализације у земљама Централне, Источне и Југоисточне Европе**. Гласник СГД-а LXXX, бр. 1 (стр. 59-82).
- Тошић Б. (1996): **Насеља Подрињско-колубарског региона**. Задужбина Андрејевић, Београд (стр. 1-126).
- Тошић Б. (2001): **Интегралност урбаног система са освртом на Србију**. XIV конгрес географа Југославије, СГД, Београд (стр. 167-174).
- Тошић Б, Ђорђевић Ј, Матијевић Д. (2002): **Градови Дунавско-моравске осовине развоја**. Универзитет у Нишу, Економски факултет, Ниш. (стр. 59-66).
- Тошић Б, Милетић Р. (2002): **Могући правци развоја пограничних подручја Србије**. Проблеми ревитализације пограничних крајева Југославије и Републике Српске, Географски факултет, Београд (стр. 139-154).
- Тошић Б, Ђорђевић Ј, Матијевић Д. (2003): **Поморавље у територијалној организацији Србије**. Универзитет у Нишу, Економски факултет, Ниш. (стр. 141-148).
- Цвијић Ј. (1987): **Балканско полуострво**. Сабрана дела, књ. 2, САНУ, НИРО “Књижевне новине”, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

- Попис становништва, домаћинства и станова** (2002), резултати по насељима, Републички завод за статистику, Београд.
- Просторни план подручја инфраструктурног коридора ауто-пута Е-75, деоница пута Суботица-Нови Сад-Београд** (2001) нацрт, радни материјал. Завод за урбанизам Војводине, Нови Сад.
- Просторни план подручја инфраструктурног коридора ауто-пута Е-70, деоница граница Хрватске-Београд (Добановци)** (2001а) нацрт, радни материјал. Завод за урбанизам Војводине, Нови Сад.
- Просторни план подручја инфраструктурног коридора ауто-пута Е-75, деоница Београд-Ниш** (2001б) нацрт плана, радни материјал. ИАУС, Београд.
- Нацрт Просторног плана подручја инфраструктурног коридора Ниш – граница Бугарске**, материјал у рукопису.
- Нацрт Просторног плана подручја инфраструктурног коридора Ниш-граница БЈР Македоније** (2000), Београд.
- Просторни план Републике Србије** (1996), Службени гласник, Београд.

BRANKA TOŠIĆ
JASMINA DJORDJEVIĆ

S u m m a r y

DEVELOPMENT CENTERS OF THE DANUBE-MORAVA CORRIDOR

The basis of the system of axis in Vojvodina and Central Serbia are centers, linked with multimodular European corridors (parts of the Corridor X and VII). This axis connects the main centers in Backa (Subotica and Novi Sad) with Belgrade – the most significant center of development in Serbia, and farther away along the rivers Velika Morava and Juzna Morava, where is located Nis. The development axis in Srem is connecting with this one, meridian axis of development where are situated towns – centers of progress or only centers of growth with the middle size and small towns.

On the corridor four stages of the influence of cities on the surrounding settlements are turned out. According to problems, the defined goals are based on the further development of centers observing decentralization and organization all settlements forming the settlements communities.

Corridor, as well as the river, should not turn out as barrier in the hinterlands. Planned actions should prevent the processes of desintegration caused of disharmony between administrative on one side, and functional zones of the centers, on the other side.

The cities and other towns and centers of the Danube-Morava axis were the main factor of the inhabitants redistribution and transformation of settlements (population and functional structure). In this belt the higher population density, as well as, the considerable development level of the functional structure of the centers are realized.

The centers in this axis coincide with spatial distribution of the very suitable natural resources and very good locations for development and building settlements and infrastructure. This consent was more existed in the Central part of Serbia, where the geo-potentials are unequally assigned. Those are the area with the best conditions for developing of economic activities, location of the bigger cities, centers and other settlements. In Vojvodina the geofactors are evenly distributed, and the differences according to natural resources are less explicit. This northern part of Serbia has the more unique geopotentials for the centers location and development.

However, the indicators of the development level and the development stages of towns in this area do not show better values than average towns in Serbia. This axis, therefore, was the main factor of starting, but not the corresponding level of realizing those geo-potentials of Serbia.